

PUTOPIS KAO DNEVNIK

Nekoliko odlomaka iz dnevnika koji su se ticali boravka u različitim gradovima, mahom u paralelnim svetovima sajmovi knjiga (Buenos Ajres, Istanbul) objavio sam prošle godine na nagovor urednika *Danasa* i *Vremena*, a kasnije su me različiti čitaoci ubeđivali kako moji izdavački poslovi u ovim gradovima imaju za njih smisao čitalačkih otkrića. Znam i nekoliko ljudi koji su nakon čitanja krenuli ozbiljno da maštaju, a zatim i planiraju putovanje u Buenos Ajres.

Ljudi putuju, a pisci pišu, sve verujući u smisao zapisanog. Tu je ta razlika. Čak i kada su im putovanja maskirana u posao, pisci putuju, uglavnom, da bi stigli do sebe. U nekom vidu. Da bi unutrašnjost razredili i pomešali sa spoljašnjošću drugačijom od uobičajene. Gledanje sveta očima pisca jeste bitno drugačije od onog viđenog objektivom kamere ili kroz stereotip turističkog prospekta. Gledamo stvari iza i ispod i vidljivog i opšteg, i zato je putopis piscu uvek izazov. Uхватiti sporedan, nevidljivi ugao, jednak je izazov danas kao što je bio i pre dvesta godina.

Inače, pisci mahom vode dnevnike ne da bi ih objavljivali, nego da bi imali uvek, pri ruci, na zalihama, pravog stvarnosnog materijala, koji kad-tad baš zatreba. Svi koji vode dnevnik, vode ga za sebe, i u principu bi bilo logično da ga unište na kraju. Ako to ne učine, ili ga čak i objave, onda ga u stvari vode i za druge. Zašto bi neko, čak i pisac, svedočio bilo kome o bilo čemu? Tišma, Man, Krleža, Gombrovič, Ugrinov, recimo, svedoče nam kako je dnevnik istovremeno i uzbudljiv putopis. A kako je sve to, u njihovom slučaju, književni tekst prvog reda, nama kao čitaocima preostaje samo da uživamo jer smo se neočekivano našli na pravom mestu.

Jedno od takvih čitalačkih prvorazrednih mesta za mene su *Embahade* Miloša Crnjanskog. Iako pisani ne iz književnih razloga, već u diplomatske i druge informativne svrhe, ovi zapisi našeg najpoetičnijeg romanopisca, sasvim sporedni u njegovom književnom opusu, često su mi putokaz kako da putujem u Nemačku, ili Italiju, recimo. I danas, te *Embahade*, čije sočivo za posmatranje sveta može vrlo lako biti primenjeno i na našu, aktuelnu političku situaciju, u svojoj biti pokazuju kako je superiorno znanje pisca o svetu (čak i kada on tu ne nastupa kao pisac, već diplomatski ataše za štampu), naspram znanja i svesti političara (u konkretnom slučaju Stojadinović, ili Cincar-Marković, nasuprot Crnjanskog). Lažni mir, lažne države. I permanentna samoprecenjenost. Naime, taj diplomatski svet, s kraja tridesetih, odnosno koncept diplomatskog pogleda na život, sastoji se mahom (a vidimo to sa ove istorijske distance) od pogrešnih procena. Beskrajne količine pogrešnih procena. Kao i sada. I nikom ništa.

No, vratimo se na početak ovog teksta. Usputni čovek, koji je i pisac, izdavač, urednik, a koji, možda i bez pravih razloga, misli da dnevnik može biti i putopis, otvara vam neke od stranica dnevnika... Možda su mi čitaoci, ti nestvarno neočekivani prijatelji, dali prece-

njenu ideju da lično može biti i opšte. Ko zna... Ja znam, naravno, da je sve u vezi, pa se tako i priča iz Frankfurta nastavlja na onu iz Istanbula, koja je ranije objavljena. No, pre Frankfurta, bili smo i u Geteborgu...

GETEBORG

sreda, 21. Septembar 2016.

Treći put dolazim na Sajem knjiga u Geteborg. Višestruka uređenost je u Švedskoj koncept života, što mi se uz neverovatnu količinu svetla organski dopada (ovo svetlo je naravno obmana uma posmatrača, pošto sam u Švedskoj uvek boravio u avgustu ili septembru, tako da nikada stvarno nisam osetio mahnitu depresiju polarnih noći). Ipak, u odnosu na Stokholm, Geteborg deluje južnjački razuzdano (ukoliko su takvi termini u Skandinaviji uopšte mogući, mada, iskustvo nas uči, svi uvek imaju svoj *sever* i svoj *jug*), a ljudi na ulicama izgledaju kao upravo pobešli sa *Benettonovih* reklama. Svih rasa u okrilju spoljašnje jednostavnosti i prividne lakoće skandinavskog duha. Obratite pažnju na reč *prividno*, osećam da su stvari ovde sasvim drugačije nego na površini, samo što kratkotrajni boravak ne daje čoveku dovoljno vremena da se udubi. A i šta mari, na površini uvek sve izgleda zavodljivije.

Svaki put kada dođem u ovaj grad, uselim se u njegov novi sloj života. Prošle godine sam, živeći u iznajmljenom stanu, na samoj periferiji, na izlazu iz zaliva, svakodnevno kejevima i lukama besomučno vozio bicikl do sajma i nazad, pa mi je prostor bio neprirodno raširen. Ranije, kada sam bio gost Švedskog umetničkog saveta, bio sam u luksuznom hotelu *Scandik opalen* na 5 minuta peške od sajma. Sada sam u malom hotelu nege između, na Linenplacu, i iz tramvaja svakodnevno gledam geografiju ovoga grada. Svake godine planiram da obiđem *Volvo muzej*, što ostaje na nivou plana i svake godine zadivim se naukom koja isijava iza svakih hermetički zatvarajućih švedskih vrata. U stvari, prva asocijacija na Švedsku su mi vrata koja se zatvaraju sama. Sva vrata su debelo zatvorena, ali se mogu otvoriti. I tu je kvaka. No, o tome smo pisali detaljno ranijih godina...

Iako ne znam ni reći švedskog, to mi nimalo ovde ne smeta. Peti put boravim u ovoj zemlji i uvek se osećam kao kod kuće. Pokušavam da uhvatim toplinu domaćina koje ni oni sami nisu svesni. Otvorena sam knjiga, no po meni niko ne može pisati šta hoće...

četvrtak, 22. septembar 2016.

Hodam po sajmu. Sve je prepuno posetilaca, a nema još ni 10 sati. Na programima, a ima ih već desetina, obično se stoji, a poneko i sedi na podu. Skoro pa nezamislivo. Na ulazu su, bez imalo preterivanja, kilometarski redovi.

Na *followship*-u Švedskog umetničkog saveta, u Gotskim kulama, opuštenu je jutarnja atmosfera. Gledam u japanska slova na laptopu koleginice, sve misleći da je ušla u neki programski jezik. Priča se o švedskom tržištu knjiga. Nema velikih promena u odnosu na prošlu godinu. Suzan, direktorka Saveta, u pauzi mi hvali našeg novog ministra kulture, koji je ostavio dobar utisak na nju na sajmu u Pekingu. Konačno da i predstavnici naše države

ostavljaju negde pozitivne utiske. Samo se ne može setiti imena. Je li, možda, Vladan? Očito nije onaj prethodni kome ni antene od kose nisu pomogle u komunikaciji. Ovaj novi uopšte nema kose. Možda to nečemu pomogne?!

Skoro uvek kada sam napolju, u inostranstvu, razmišljam o našem autizmu iznutra. Kao da imamo blokadu izražavanja. A u stvari nam je ustrojstvo takvo da blokira sve kreativno. Nesrećnog ministra sa antenama ljudi iz srpske kulture su očekivali skoro kô seljani vođu u istoimenoj Domanovićevoj priči... Očigledno, uvek biva isto kada se čeka vođa.

Oficijelna tema ovog sajma nije neka posebna nacionalna književnost, već sloboda izražavanja. U najširem i najužem smislu. Očito je, razmišljam za sebe, da je u demokratskim društvima ima daleko više nego u autokratskim, no, da li nam je to dovoljno, ili je i pričanje o toj slobodi samo farsa koja maskira njeno suštinsko nepostojanje za pojedinca.

O da, kada smo kod slobode, izražavanja ili postojanja, kako god hoćete, i ovde crni i tamni sakupljaju smeće, baš kao i u Buenos Ajresu Indiosi (kojih navodno tamo ni nema), ili kod nas Romi (sve sa ogromnom srpskom zastavom na triciklu). Svet je po tom pitanju svugde isti. Nepravda rase kao da se podrazumeva. A mi se kao čudimo kada čujemo da u Americi policajci, bez razmišljanja, pucaju na sve što se crni i pomera ruke ka džepu...

Jedna od glavnih zvezda sajma je rok heroína naše mladosti, Peti Smit (Zašto? Pa, *Because the night...*), čiju svaku reč pazljivo upija tačno 750 duša. Barem još toliko ljudi ostalo je ispred vrata. U glavnoj sali niko ne sme da stoji. Šveđani su striktni. Na *Egzitu* u Novom Sadu, pre nekoliko godina, slušao sam je dosta stariju nego što je ostala u mojoj glavi i pitao se da li je i ta muzika ostala zalepljena u nekom drugom mom vremenu. Sada je povod gostovanja njena knjiga *Samo deca*. Peti priča o duhovnosti i obraća se pre svega duhovnosti u čoveku. Promociju koja je trajala samo tren (a u stvari 45 minuta), zaključuje konstatacijom da sve što vredi u životu jeste kada uspevamo da podelimo sa drugima svetlucanje božanskog. Nije uopšte pitanje da li Bog postoji, već da li ljudi mogu doći do te čistote. Mogu li doseći do božanskog u sebi... Dugačak i dubok aplauz. Bolje je publici prenela energiju vlastitog teksta nego ljan Makjuan na istom mestu prošle godine. Ovaj veliki pisac je bio odličan, ali nekako tehnički perfektan, dok je njena perfekcija izvirala direktno iz duše.

Različite vrste lepota promiču sajmovima. Nose ih žene, uglavnom. Elegancija je u detalju. Negde u gužvi ispred Rajts centra vidim Rebeku iz Londona, odnosno, poznanicu iz Istanbula. Ne nosi tetovirane čarape, ali je vidljiva. Maše mi dok vodim interkontinentalni razgovor. Sutradan smo se tek ispričali. Svet je i ovde u Geteborgu sasvim mali – ako ga znaš. Sve se svodi na koncentrisane krugove. A obrazac širenja ideje, moći, posla, čega god, uvek je isti. Pozicija pisca pak uvek je ekscentrična – tu si ne da bi učestvovao, već da bi pisao. Ili barem skupljao gorivo za pisanje. Postojiš samo u jeziku, koji god da je oko tebe. A to što ne znaš ni reći švedskog, ne znači da ne osećaš njegove tenzije. Nasuprot njega, svoj jezik još dublje živiš.

Po podne, u Gotskoj kuli, pratim predavanje o švedskoj savremenoj dečjoj literaturi. To je ovde ozbiljna, čak ključna grana izdavačke industrije. Na svakom koraku se vidi da, kontra sveta, potomci Vikinga proizvode smisao. Kao što na surovu klimu odgovaraju zatvaranjem vrata. Imaju ogromnu produkciju dečjih knjiga (imaju je i Turci, pada mi nešto Istanbul na pamet), više od 2000 novih izdanja godišnje, a taj broj je dvostruko narastao za poslednjih desetak godina. Staraju se da stvore armiju čitalaca. A ta armija proizvodi višak smisla.

Zamislite kako to izgleda meni kada doputujem iz zemlje koja godinama unazad generiše manjak smisla. Samo, što kod nas to niko i ne primećuje kao ključni problem.

Uz naglašeno bezglutenske sendviče, ćaskam sa izdavačima dečjih knjiga iz Koreje, Kine, Francuske i Švedske. A Kineskinja kaže da je iz male izdavačke kuće, prosečni tiraži su im samo osam hiljada primeraka...

petak, 23. septembar 2016.

Već u 9 sati imam sastanak sa Johanom iz Hedlund agecije u Rajts centru, a u pola deset predavanje o švedskom savremenom romanu na *followship*-u. Ovde se pokazuje kako postoji nekoliko nivoa razumevanja sveta knjiga, osim naravno onog krucijalnog, u kome ih čitate, ili možda pišete – jedan je na *followship*-u, odnosno onome kako vam vrednosni kontekst predstavljaju domaćini, drugi sloj te stvarnosti vidite u načinu na koji vam agenti u Rajts centru predstavljaju te iste knjige, a treći je vaša percepcija na samom sajmu, gde na štandovima gledate kontekst tih istih i nekih drugih knjiga, koje vam možda niko nije ni pomenuo, ali vi dobro znate, ili sigurno osećate šta je tu šta. Pravi urednik mora da ima intuiciju, inače nije urednik, već samo prijemnik preko koga se manipuliše idejama i novcem.

Slušam Adonisa, sirijskog pesnika koji govori na svom maternjem, arapskom jeziku. Melodije rečenica preklapaju jedna drugu. On govori o pesništvu u islamskoj kulturi. Skoro da i ne treba prevod, naročito kada je moderatorka pročitala jednu njegovu pesmu u originalu. Dovoljan je i zvuk, kada je pravi, naravno.

Jedan od gostiju, nemački pisac Ojgen Ruge, govori o svojim savremenim Budenbrokovima, o distopičnoj sagi porodice na relaciji bivši DDR–Meksiko, o čemu kod nas niko nije ništa ni čuo. Na drugoj, od pedesetak paralelnih pričaoica, Sirijci iznose svoju muku, Turci opet svoju. Ovde na severu, na skoro perfektnom engleskom, svi imaju nešto da kažu, *kô jazavci pred sudom...*

Žurke na kraju radnog dana su dobra stvar koja na Beogradskom sajmu knjiga nikada nije zaživela. Šteta. Ispijaju se francuska penušava vina, španska crvena, i piva poznatih svetskih marki, ali ovde sa podrazumevanim ograničenjem od 3,5 procenata alkohola. Dokono se ćaska i tamane ljute masline. Svi koji su potrebni odjednom su, kao čarolijom, ovde. U tom poslednjem satu sajma dešava se najviše pravih susreta.

subota, 24. septembar 2016.

Dan slobode od sajma. Dobar dan za okean. Krenuo sam na Vrango, najjužnije ostrvo Južnog arhipelaga, *Sodre Skergardena*. Ova, strateški važna ostrva, na okeanu, van Geteborskog zaliva, do pre dve decenije bila su zabranjena za strance. Zanimam se za turiste koja ih iz grada vodi za pedesetak evra na trosatnu vožnju do arhipelaga, već, kao domaći, tramvajem 11 stižem do poslednje stanice, lučkog terminala Saltsholmen i, u okviru cene gradskog prevoza, koju sam inače svakako platio ranije, ukrcavam se u trajekt za ostrva. Prošle godine sam ovde živeo, svakodnevno vozeći bicikl, pa mi je mesto poznato.

Sunce je neverovatno. Imam utisak da je nebo u Skandinaviji jedno od najposebnijih. Još da oblake možemo odneti kući u teglama, *kô junaci Voje Despotova...* Ovako, ispaljujem

bezbrojne fotke. Pozicija putovanja menja izgled ostrva u našem oku, kao i izgled bilo čega, uostalom.

Neobično brza vožnja, 28 čvorova kažu, dovodi nas na ova svetleća ostrva. Lako hodamo kroz pejzaže koji su kombinacija prozračnosti, tišine i svetla, kao kod nas na Zlatiboru. Pored kuća parkirani su često bicikli... Hm, šta će li im na ovako malom ostrvu?! Čini mi se da bi na ova ostrva mogao dolaziti na duže i češće. Idealno su mesto za pisca. Ne mogu se oteti utisku da Šveđani imaju više vremena nego mi. Zapravo, mnogo više vremena. Ovo se odnosi i na većinu evropskih naroda čije sam države obilazio. Osim ubrzanja vremena koje nam donosi modernitet, izgleda da Srbija, uopšte južnoslovenski Balkan, poslednjih decenija doživljava još jednu vremensku kontrakciju vezanu za stil života. Kao da nam je neko dodatno ubrzao životnu traku po kojoj hodamo.

A u gradu, sunčana je subota i svi su napolju. Fasade nam reflektuju vreme kojeg više nema. Gužva u kojoj inače volim da nestajem, posle ostrva mi je čist višak. Elegantnom Lineovom ulicom, baš pored kafića *Doktor Glas*, odlazim u svoj hotel na Lineovom trgu...

nedelja, 25. septembar 2016.

Bio sam zadubljen u ove i neke druge beleške, dok ih zapisivah u tablet na Landveter aerodromu (a moj sin se uvek čudi zašto dolazim tri sata ranije na aerodrome), kada me iz koncentracije trgnu poznati jezik. U redu Viz era, odjednom se pojavljuje mnogo boja i stereotipa srpskog. U gužvi aerodroma uvek najbolje pišem. Vavilonski talasi tuđih jezika pomažu mi da lakše dođem do svog unutrašnjeg. Čim čujem srpski oko sebe, ta fokusiranost kao da se razređuje. Proza Petra Miloševića je odgovor na ovu prividnu nedoumicu. Srpski jezik kojim on piše je fantastičan, a veći deo života provodi na mađarskom govornom području...

FRANKFURT

utorak, 18. oktobar 2016.

U upadljivo crvenoj košulji, ulazim u *Waxy Irish Pub*, u samom centru Frankfurta. Maše mi Burhan Somez, takođe u crvenoj košulji, okružen izdavačima svog romana *Istanbul, Istanbul* iz Britanije, Amerike, Italije i Nemačke. Pridružuje im se i izdavač iz Srbije da naruši ovu prividnu ravnotežu neprijateljskih zemalja iz Drugog svetskog rata. Slikamo se. Knjiga će do nove godine izaći u *Agori*. Nakon Andrićeve *Proklete avlije*, srpski čitaoci će uz pomoć nje ponovo zaviriti u istanbulski zatvor. Sada je Karađoz neko drugi. Burhan mi potvrđuje da će rado doći u Beograd i Novi Sad sledeće godine na promociju.

Nermin, u crvenoj haljini, okružena brojnim saradnicima i partnerima iz celog sveta, slavi desetogodišnjicu *Agencije Kalem*. Ne preterano skupo, a maksimalno elegantno. Dan pre početka frankfurtskog sajma knjiga, da se ne bi gubilo vreme. Na ovoj žurki samo čudaci piju *Ginis*, ostali piju tursku raki, koja pomešana sa vodom više nalikuje na grčki uzo nego našu rakiju sa kojom deli ime.

sreda, 19. oktobar 2016.

Živim na osmom spratu i u rano jutro gledam Bad Homburg kao na dlanu. Poslednjih godina odsedam u istom stanu u ovom kockarskom i banjском gradiću u kome je Dostojevski četrdesetak dana pisao svog *Kockara* ne bi li isplatio kockarske dugove. Nekako u to vreme su i preduzimljivi poslovni ljudi iz ovog mesta otvarali prva kazina u Monte Karlu. Ostalo je istorija kockanja. Ja iz ptičje perspektive gledam ravno ka stanici – u jednom od najvećih ovdašnjih parkova gnezdi se prava Ruska crkva, a malo dalje je tajlandska pagoda, koja je u stvari maska za jedan od najboljih spa centara u gradu u koji ritualno odlazim kada god stignem. Vreme je da se krene na sajam.

četvrtak, 20. oktobar 2016.

Vreme je mutno i sivo. Ili je barem takav moj utisak dok putujem sedam nadzemnih i podzemnih metro stanica iz Bad Homburga do Festhale gde se održava frankfurtski sajam knjiga. Ulazak u sajam je ulazak u veštački raj. Beskraj svetova svetluca kroz knjige. Oko njih se obrćemo mi, male planete. Žurim na rani jutarnji sastanak sa Terezom iz najveće španske književne agencije. Šezdesetih je Karmen Balcells, vlasnica ove agencije, lansirala ono što je posle nazvano latinoamerički bum, koji je zvanično trajao sve do momenta kada su se u njenom prisustvu Markes i Ljosa posvađali, a u stvari traje i danas, tako što su Latinska Amerika i njeni pisci postali neporeciva književna činjenica.

Na meksičkom štandu, sasvim neplanirano, ako je išta ovde neplanirano, srećem Hajmea Labastidu, jednog od najznačajnijih savremenih meksičkih pesnika i odskora *Agorinog* autora. Obojica se radujemo susretu, nadamo se da ćemo se videti i sledeće godine, ali na sajmu u Beogradu. Poezija Oktavija Pasa je šifra koja nas suštinski pesnički spaja.

Frankfurtski sajam knjiga je, naravno, beskrajan i uzbudljiv. Ako umete da čitate svet, neverovatni nivoi činjenica vezanih za knjige, kako kao spoljašnje, tako i kao unutrašnje priče, iskrsavaju vam u svesti. Ceo svet je ovde. Na mnogo nivoa percepcije osećate kako magovi marketinga hoće da vas uvuku u svoj svet. Slogani svih vrsta vrte se ispred očiju, poput mantri urezuju u pamćenje, svaki nosi svoj mali smisao. Svaki hoće da vas zarobi.

Tražim srpski štand. Ovo je mesto na kome se prezentuje moć jezika i kulture. Svuda odjekuju različiti jezici, ali svi govore logikom smisla. Srpski štand je vrlo teško naći. A kada se i nađe, bude vam skoro neprijatno, jer svoju zemlju ne smatrate najgorom (čak u sebi mislite, i sasvim iracionalno, priželjkujete da je najbolja, pa zato i Novaka Đokovića želite da vidite kao podrazumevanog vrednosnog zemljaka, a ne kao ekstremni izuzetak), a naš štand je ubedljivo najstariji i najbesmisleniji... Na celom sajmu, mora se priznati, najbližu konkurenciju u ovim negativnim superlativima pravi mu hrvatski štand. Da nema pristojnih, slovenačkih i makedonskih štandova, čovek bi pomislio da je to neki balkanski manir... Ne, nije. Kod nas su svi nezadovoljni, niko u stvari ne zna zašto je tu, osim da opravda dnevnicu i što pre se vrati kući. Sa što manje kontakta sa strancima, ako može.

Svake godine se tome čudim i ne mogu da verujem. Nakon decenija i decenija učestvovanja, u našoj državi niko još uvek ne zna čemu služi sajam knjiga u Frankfurtu. Čak i podrazumevano ime države, *Srbija*, nigde na štandu nije vidljivo. Naša država se na sajmu knjiga u Frankfurtu

piše kao *Ministarstvo kulture, informatičkog društva* i čega sve ne... Ni slučajno, kratko i jasno, *Srbija*, kao što piše Brazil, Poljska ili Rusija... No, ne čudim se samo ja. Svake godine me i naši državni službenici sa sajma, kada me sretnu, sa iskrenim čuđenjem pitaju, *otkud ti ovde...*

petak, 21. oktobar 2016.

Ono što je važno za posao, nije važno za dnevnik. Rezultati izdavačkih poslovnih razgovora vide se u formi knjiga koje se pojavljuju. Ovaj sajam tome i najviše služi, ali što bismo o tome pisali i odavali poslovne tajne. Ključno znanje za uživanje u stranim zemljama uvek je ono – najduže nedelju dana, ili dok se ne počnu razvijati znaci nostalgije za vlastitom kućom.

Ovde na sajmu, danas već počinju da promiču maskirani budući čitaoci, grupe dece koja oživljavaju knjige, mitove i legende... Šetaju se okolo kao napoleoni i musketari, veštice i anđeli, trolovi i građani 13. veka, princeze i sultani, betmeni i šumske boginje... Opet mi se čini da i oni imaju vremena više nego mi u Srbiji...

subota, 22. oktobar 2016.

Dani se razleću iz kalendara da se nikada više ne skupe. Jedva postizem da malo odspavam. Decu sam u poslao u Nirnberg da vide pravi tevtonski grad, koji današnjim generacijama više nije ni sinonim za kaznu za izgubljeni rat. Sada je to Hag. Pa ni on više u ovom sveopštem ubrzanju vremena. Zabave za narod su svuda neobično slične. Hauptvahe je danas poput Guče. Ja se, posle sajma, konačno šetam frankfurtskim *Zeilom*. Sve je na svom mestu, kao i prethodnih godina. Čak i ulični festival vina je na istom mestu i u isto vreme. Za mene, stranca, utisak je da se ništa nije pomerilo. Isti ljudi ispijaju ista vina. Ne poznajem nikoga. Ne osećam ni potrebu da im se pridružim. Pokušavam dopreti do sebe, nakon dana i dana intenzivne komunikacije sa drugima.

ŠARŽA

nedelja, 30. oktobar 2016.

Sharjah. Sećam se tog naziva sa neverovatne serije poštanskih marakica koje sam sakupljao kao dečak. Marke su bile toliko *lepe* i *drugacije*, a ime zemlje potpuno nepoznato, pa nisam do kraja ni bio siguran da su to poštanske marke ili mi je filatelista uvalio neke sličice koje liče na njih. Ipak, sa zadnje strane je stajao lepak, a bile su i nareckane. No, ime nisam uspevao da nađem na geografskoj karti. Poverovao sam da je to jedan od sedam Ujedinjenih Arapskih Emirata. Sada, nakon četrdesetak godina idem na to mesto.

Naime, ovogodišnji *Halloween*, *Noć veštica*, treba da dočekam u Šarži. Skoro dvesta izdavača iz celog sveta pozvano je na taj događaj. Šalim se, naravno, samo se datumi poklapaju slučajno, a sastanak izdavača, u stvari još jedan mega *followship*, prethodi sajmu knjiga za koji organizatori planiraju da bude najveća svetska berza knjiga nakon Frankfurta i Londona. Zato i pozivaju agente i izdavače, daju im radne stolove u Privrednoj komori i zaista na dva dana ovo mesto postaje centar književnog sveta. Nastavlja se Frankfurt od pre dve

sedmice. Već na ulazu u hotel srećem Nermin, pojavljuju se i Filip i Dejan iz Makedonije, a tu su, ispostaviće se, i mnoga druga poznata lica...

ponedeljak, 31. oktobar 2016.

Još uvek osećam tri sata razlike vremenskih zona u leđima kao čist i sasvim nepotreban umor. Od ranog jutra gledam svet iz veštačkog raja, sa 16. sprata hotela „Hilton“ u Šarži i pokušavam da dokučim šta li se krije iza nestvarnosti ove metropole iznikle iz peska. Iako različiti emirati, Dubaji i Šarža su praktično jedna neprekinuta megaurbana celina. Razlika je jedino što u ovom našem emiratu nema alkohola, pa će nam narednih dana cediti sokove od egzotičnog voća. Oni koji ne mogu izdržati bez alkohola, odlaziće u hotel „Kempinski“, preko nevidljive granice jednog od bulevara, u Dubaji.

Jedna od zgodnih stvari ovakvih susreta je što već na doručku slučajno ćaskate sa kritičarkom *Njujork tajmsa* ili urednicom iz Pekinga, a na svečanoj večeri nađete se, recimo, sa urednikom *Nju direkšnsa*, ubedljivo najbolje američke izdavačke kuće, čije autore čitate čitav život, pa ne morate sa njima da sastančite u Privrednoj komori. Uzgred, Timan mi pokazuje najnoviju verziju kataloga *Nju direkšnsa* u kome su na prvoj stranici najave za knjige Cezara Ajre, argentinskog autora za koga sam upravo u Frankfurtu kupio prava i planiram da ga *otkrijem* srpskim čitaocima.

U vodiču za ponašanje u ovoj zemlji kažu, pored ostalog, da žene ne smeju da pokazuju ramena i kolena. Naravno, sve Turkinje, Kineskinje, Saudijke koje ovde znam nose upadljivo suknje iznad kolena i osmeh preko sveta. Evropljanke i Amerikanke se uglavnom drže propisa.

Veče je, topao pustinjski vetar na terasi hotela „Hilton“, Dubai kao na dlanu i zvuci električne violine kao pozadina zabave pre večere. Ćaska se, i dalje se kupuju i prodaju knjige iz celog sveta i za ceo svet, kao da nikome nije dosta današnjeg punog radnog vremena. Neko bi rekao, svega tu ima osim duše, a baš je ono malo duše važno pokazati da bi se otvorilo nešto ili pomerila stvar.

Američka autorka bestselera Ajlin Hilderbrand, u haljini od 2-3 hiljade dolara, priča nam o tome kako je ostvarila spisateljski san, sve živeći u Nantaketu, na Martas Vinjardu, odakle su nekad kretali lovci na *Belog kita*, a danas moj prijatelj Vlada Pištalo svako malo, kao hipnotisan, odlazi tamo na odmor. A na *Halloween*, kaže Ajlin, podseća još jedino sos od bundeve, kao jedan od mnogih koji se služio za večerom.

U medjuvremenu, sa Haifom, spisateljicom iz Džede, ćaskam o T. S. Eliotu i ranim knjigama Milana Kundere, i o stvarima duše, naravno. Ima prijateljicu u Beogradu i zna da Srbi kada čitaju, zaista ozbiljno čitaju. Kada se govori o stvarima metafizike, čak i u engleskom ne ponestaju reči. Osim onih kojih nema. Eto, a mi o Saudijkama, u skladu sa važećim srpskim stereotipom na tu temu, mislimo da postoje samo kao funkcije iza proreza za oči.

utorak, 1. novembar 2016.

Prvi je novembar, a sunce peče li peče. Imam utisak da je napolju, van veštačkog zimskog raja hotela, više od pedeset stepeni. Tih nekoliko metara između hotela i mini-busa koji nas vozi u Privrednu komoru je kao prolazak kroz živo blato.

Vozimo se kroz grad sa elementima bajke iz *1001 noći* u izgradnji. Arapi su očigledno narod koji ovde ima dovoljno hrabrosti da ostvari svoje arhitektonske vizije. Poput bisera, nafta se pretvara u asfalt, u more asfalta, a pesak izrasta u staklo i beton. Samo sunce nemilosrdno peče. Donekle je ovo svet budućnosti. Zatvoreni u klimatizovanim prostorima, spoljašnjost samo posmatramo. Kao u *Zvezdanim stazama*. A na ulicama, održava se izložba svetske auto-industrije. U moru najnovijih modela sreće se čak i električni *tesla*... Dok postoje ovakve zemlje, nema zime za auto-industriju. No, protiv jutarnje saobraćajne gužve, ni ovde nema pomoći.

Užurbanost Frankfurta se prenela i u Šaržu. Note ličnih odnosa se takođe prenose. Baš prija videti ljude iz celog sveta na jednom mestu. Profesionalnost i znanje se na ovakvim mestima podrazumevaju, a ideje beskrajno lako prenose. Glavna stvar na ovakvim sastancima je da vam ne ponestane vizitkarata. To je skoro kao da nemate pasoš u stranoj zemlji.

Kada nemamo sastanke, pratimo korisna predavanja o arapskom tržištu knjiga, o aspektima prodora i zastoja elektronskih knjiga u svetu, a slušamo i iskustva svojih kolega. Jedno od njih drži i Nermin, koja je za deset godina uradila neobično mnogo za tursku literaturu, ali i za ostale. Neumorna je u uspostavljanju veza. Posle predavanja, privatno, nastavljamo priču od prošle godine iz Istanbula o seobi kroz socijalne grupe, odrasla je u kući bez knjiga, ali je imala neverovatnu podršku roditelja za sve što radi. Kao kod nas nekada u Titova vremena. Saopštava mi loše informacije o hapšenjima naših poznanika u Turskoj, poznatih pisaca i novinara. Džan Dundar je sada definitivno u egzilu u Nemačkoj, bio je jedan od važnijih gostiju Sajma u Frankfurtu.

sreda, 2. novembar 2016.

Danas je otvaranje sajma, pre toga gala doručak sa vladarom ove zemlje, a uveče i gala večera koju priređuje njegova kćerka. Vladar je posvećenik knjige, i to je možda razlog za ovoliki napor da se ovde stvori Burž-al-Kalifa od knjiga. Nivo ljubavnosti osoblja u hotelu je vrlo visok, no teško je ne primetiti da je on ekstremno podignut kada su za stolom i ljudi iz vladarske kuće. Na dodeli nagrada, primećujem, urednica nagrađene dečje knjige je u diskretnom miniću. Izgleda da ovde nikome ne smeta to kršenje zakona. Naprotiv.

Po podne koristim priliku, odnosno malo slobodnog vremena, da se okupam u hotelskom bazenu. Sledi sasvim nadrealna situacija – plivam u bazenu koji se nalazi u visini minareta dvadesetak metara udaljene džamije, u kojoj se upravo održava molitva. Pustinjski vetar duva li duva. Vazduh je toliko suv da čak ni u kupatilu hotela „Hilton“ nikom nije palo na pamet da treba da postoji fen. Kosa se ovde ionako sama osuši za nekoliko minuta.

Obična šetnja kroz supermarkete i prodavnice pokazuje pažljivom oku da spoljašnji urbanistički glamur ne prati prefinjena snabdevenost koja bi se očekivala u ovakvoj zemlji. Odlazak u periferijski supermarket u Nemačkoj pak vrlo rečito govori o dostignućima tamnošnjeg potrošačkog društva. Potrebe su proizvedene, i mogu se zadovoljiti. Ako se poseduje novac, naravno. Uspuť, cene su u Nemačkoj značajno niže za bitno kvalitetniju robu nego u Srbiji. U Emiratima su slične našim. O zaradama ljudi u ove tri zemlje nećemo govoriti. Eto, tako je ustrojen svetski poredak.

četvrtak, 3. novembar 2016.

Perfektna rana jutarnja vožnja kroz Šaržu i Dubaji, iako je saobraćaj neobično živ za pet ujutro. Za razliku od naših predstava, ovde se masovno u to vreme ide na posao, pa je pet-šest traka nekolicine bulevara koji vode do aerodroma u Dubajiu stalno puno. Cela ova zemlja je u stvari veliko gradilište, sve na tragu ideje da se postignu veći prihodi od turizma ili nečeg drugog, nego od nafte. Neko očigledno misli o nečemu. Recimo, o budućnosti.

BRISSEL

sreda, 23. maj 2017.

Prijatno je hodati po gradu koji si već ranije prehodao. A Brisel se dà lako prehodati. Samo našim političarima, koje voze od aerodroma do Robert Šuman skvera i nazad, Brisel izgleda kao dimna zavesa kojom plaše narod. Mantra. Magična reč kojom se diže ili spušta strah. Već prema potrebi. Kao nekada, kada su išli u Kominternu. A grad kao i svaki drugi. Osim...

Brisel je mali, preterano uređen velegrad, a poslastice su zasnovane na preterivanju... I potrebi da se zamaskira celogodišnje grozno vreme. Bez kišobrana – nigde! Šteta što nije sezona školjki, čuvenih *mussels from Brussels*, sazona je asparagusa koje preskačem, vafle naravno nisam jeo, i na kraju sam pio pivo romantičnog naziva *Mort Subite*... A nakon toga *Rochefort 10*. Pravi *Trappistes*. Jaka piva se piju pametno i sporo. Inače su neuporediva. Pivnice imaju toliki izbor piva, između 50 i 100, da su uveli istovremeno služenje piva na specijalnoj tacni u po 7 čaša za konjak. Kako bi se što više probalo. U poslednje dve-tri godine i kod nas su krenule male pivare da nam šire percepciju nudeći nova piva sasvim različitih gorčina i ukusa od standardnih. Počeli su od piva da prave smislenu priču. Zaista, uživam u ponudi novosadskog *Tostera* i beogradskog *Majstora za pivo*, no u Briselu čovek vidi da i u tom polju kaskamo za ovdašnjim pivarima najmanje 300-400 godina. Što bi bilo depresivno da i ostali svet, osim možda Nemaca i Čeha, ne kasni skoro isto toliko za Belgijancima.

Ceremonija dodele Evropske nagrade za književnost pomalo nalikuje književnoj Evroviziji. Prisutno je mnogo poznatih i još više meni nepoznatih ljudi, tu su agenti i izdavači, novi pisci, TV producenti, dobro plaćeni i predusretljivi političari... Šteta što su u samu strukturu nagrade vešto ugradili pravilo (autor ne sme da ima manje od dve i više od četiri objavljene knjige) po kojem je skoro nemoguće da ovu veoma podsticajnu književnu nagradu dobije istinski najbolja knjiga sa nekog jezika. Usred sveg tog glamura, tek poneka se probije u vidljivost iznad proseka.

Ja uživam u šetnji. Nakon ceremonije, umesto po novosadskom Limanu i Novom naselju, šetam po Kraljevskom parku i centrom grada. Gledam ograde dvoraca koje su smišljene da nas učine manjim nego što jesmo. Na isti način kao i privid vanrednog stanja koji nad ovim gradom lebdi već godinu i po dana. Najbolji giros se jede u libanskom restoranu u kome me konobar prepoznaje, seća se kako smo Stefan i ja bili jedini beli gosti u danima nakon napada u Parizu. U nekim ulicama intenzivno miriše novac. Crnkinje iz Konga, iz treće generacije, pažljivom oku otkrivaju kako im je sada sve belo, osim boje kože i lepote. I to se jedino može videti u Belgiji. Arapi se žustro raspravljaju na francuskom. Sa zida nas sve gleda *Tin-tin*.

Odavno je prošao jedan sat iza ponoći, a na ulicama nema više nikoga. Stefan mi je, poučen iskustvom od prošlog puta, rekao da je to najnezgodnije vreme, a Brisel jedan od najopasnijih evropskih gradova noću. Valjda su se svi uplašili od te propagande, pa zaista nema žive duše. Oдох i ja u hotel.

JERUSALIM

petak, 9. jun 2017.

Put u Jerusalem počinje u rano, veoma rano jutro na budimpeštanskom aerodromu. Sedim u autobusu sa likovima iz filmova Vudija Alena. Odjednom se pojavila velika koncentracija kapica i šešira. Tradicija je jača od modernog doba. Letim za Tel Aviv. Već prvi aerodromski zid na telavivskom aerodromu asocira me na Zid plača. Kao i brojni zidovi, što ću posle videti, koji se u ovoj zemlji, što svesno, što nesvesno, umnožavaju.

Trip bedekeri i prijatelji su me upozorili da se priprelim za kontrole koje su na ovom aerodromu veoma rigorozne i neprijatne. Traju nekada čak i satima. A ovako je bilo: *Gde idete?* Na sajam knjiga u Jerusalem. *Vi ste pisac?* Da. Pisac i izdavač. *Dobro došli!*

Kao da se vozim kroz Grčku, pinije i masline, čempresi ušiljeni ka nebu, a nigde reke. Postrojena vojska čempresa tare se o izmaglicu pustinje. Kamene terase sa drvećem pokazuju da ovu zemlju ljudi obdelavaju dugo, veoma dugo. Gledam kuće uklopljene u stene. Sve je ovde uklopljeno u stene. Ulazimo u Jerusalem. Prvo što vidimo dok se spuštamo u grad jeste šoping mol. Znak našeg vremena. Druga stvar koju vidim, a ona je u stvari ključna za ovaj grad, jeste količina kamena koja je ugrađena u njega. Ne postoji drugi *ovakav* grad.

Stižem u hotel „Kralj Solomon“, centralnu bazu ovogodišnjeg *followship*-a u okviru jerusalimskog sajma knjiga. Još od sredine osamdesetih, svake druge godine organizatori pozovu tačno trideset ljudi, urednika i agenata za koje procenjuju da su važni u svojim zemljama. Ovde su urednici Mondadorija, Galimara, Hanzera, Zurkampa, Beka, Planete, Rendom hausa, Rozinantea..., a prvi put je prisutan i neko iz Srbije. U pitanju je kasta ljudi koji rade u izdavaštvu. U savremenom svetu postoje i škole i specijalistički postdiplomski kursevi za zanimanja urednika i agenta. Ja spadam u retke pisce koji su i urednici i izdavači. Tu i tamo, nađe se još pokoji prevodilac. Urednici su, uglavnom, samo urednici.

Organizatori *Zev Birger followship*-a, kako se zvanično zove ovo okupljanje, smislili su nam možda i najnaporniji program od svih drugih sličnih. Ukombinovali su upoznavanje sa lokalnom književnom scenom i pregovaranje u Rajts centru sa posetama ključnim kulturnim i istorijskim mestima u ovoj državi. A takvih je dosta. Šta nam preostaje, dakle, do da zakoračimo u ovaj prostor u kojem je vreme dublje. Pet, ili dve hiljade godina, na ovom mestu su dubina jednog smislenog trenja.

subota, 10. jun 2017.

Tunelima i vijugavim putevima, preko Zapadne obale, pored Mrtvog mora stižemo do ostataka Masade. Žičarom se penjemo na vrh, do same tvrđave, do koje treba savladati 900 metara. Kako li su robovi tu visinu savladavali pre dve hiljade godina? Irmu fascinira spa

koji je, sve sa freskama, instaliran tamo za potrebe kralja Heroda. Ne zna se šta je fascinantnije – moćan, nadmoćan pogled nad prirodom, neverovatno delo ljuskih ruku, ili mitska priča o samožrtvovanju devet hiljada stanovnika. Zanimljivo je da ova priča nije ušla u istorijske čitanke bivše Jugoslavije na kojima se školovala moja generacija. Do nje sam došao nekoliko godina nakon završetka škole, a većina mojih sugrađana nikada.

Plivanje u Mrtvom moru je sasvim čudno. Treba raditi sve kontra uobičajenog, inače se tone. A ogroman salinitet proizvodi osećaj da ste u ulju. Kao da se pliva u nafti. Naravno, sa mnogo prijatnijim mirisom. Čovek jedva dočeka da se nađe pod hladnim tušem bez soli. Ovo more ne samo da je mrtvo, već i pred našim očima nestaje.

Vrlo brzo smo postali homogena grupa. Sastanci u određeno vreme po hotelskim lobijima i na drugim mestima lako se pretvaraju u žamor jata ptica. Engleski treperi u oblaku onoga što jedni drugima želimo da saopštimo.

Uveče smo umesto etiopskog restorana, koji smo tražili, zabasali u lokal u blizini Jehuda pijace, koji, začudo, u ovom ultrareligioznom gradu radi i subotom i utvrdili kako su i ovde popularna kraft piva.

U međuvremenu pridružio nam se, na oduševljenje ženskog dela grupe, i norveški pisac Karl Uve Knausgor. Ulice su radosno pune, a večernja arhitektura grada nalikuje mi sasvim na onu iz Istanbula. Kao podrazumevani ovan, u nedostatku domaćina, dovodim kolege u hotel.

nedelja, 11. jun 2017.

Nedelja je ovde sasvim radni dan, a za nas posebno. Nakon nekoliko predavanja o savremenoj izraelskoj književnosti i tržištu knjiga, krećemo u obilazak svetih mesta u podeljenom starom gradu. Krstarimo onim što se u najužem smislu zove Sveta zemlja, sa svim značenjima koje to ime nosi za tri monoteističke religije. Hodamo kroz istoriju i kroz vreme, ne baš do kraja svesni svih značenja koja iskrsavaju pred nama. U pauzi tamanimo falafele i šavarme, kao da smo bilo gde drugde.

Hodanje po Svetoj zemlji je zaista hodanje. Imam osećaj prostornosti koja se širi. Očigledno je da je ovo mesto moći i da postoje razlozi zašto su ljudi različitih religija kroz istoriju želeli da ga zaposednu. Jevrejskom narodu je pristup Zapadnom zidu bio zabranjen i tokom otomanske i tokom britanske okupacije. Sada su svoji na svome, nakon dve hiljade godina čekanja, i pokazuju se kao narod koji se opire sveopštoj prolaznosti.

Dok idemo na otvaranje sajma i dodelu ovogodišnje nagrade Knausgoru, po gradu nas dočekuju bilbordi zaostali od Trampove posete – *Trump make Israel great*. Zamišljam ovako politički nekorektne analogne bilborde u Srbiji...

ponedeljak, 12. jun 2017.

Jerusalimski sajam, to je prazna i čista, sasvim poetična železnička stanica iz vremena osmanske vladavine. Muzika sa američkog Srednjeg zapada kombinuje se sa romantičnom idejom 19. veka. Umesto šina, koje se tu i tamo promole, postavljen je brodski pod. Stanična zgrada načikana je restoranima i prodavnicama sveta koji je već odavno nestao.

Nakon sajma, odlazimo kod gradonačelnika na prijem u Gradskoj kući. A posle toga iskradam se i odlazim u svoju privatnu šetnju duž Via Dolorosa, od Lavlje kapije do Kalvarije i posle do Zapadnog zida. Do džamije Al Aksa, u muslimanskom kvartu, uspeo sam samo da dobacim pogledom.

Gledam užurbane ljude. Sve se može videti na svačijem licu, treba samo znati gledati. Uveče se družimo dokasno u Američkoj koloniji.

utorak, 13. jun 2017.

Pisanje dnevnika u ovom apsolutnom okruženju stranog jezika dođe mi ne baš kao disanje, ali skoro kao konzumacija neophodnog obroka. Šta bih bio bez svog jezika? Ili kako bih bio? Takođe, bez obzira na količinu ljudi koje srećem, zaista, tek na putu imam dovoljno samoće da ponešto i napišem.

Od ranog jutra žurimo u Rajts centar na sastanke, a zatim i predstavljanje časopisa *Granta*, onoga koji po svetu lansira buduće velike pisce. Deo konferencije se odvija skajpom, iz uredništva u Londonu. Posle podne je još jedan zanimljiv panel o publikovanju vrednosti i o vrednostima izdavaštva gde skoro svi učesnici imaju šta da kažu. Uglavnom se slažemo.

Kasnije hitamo ka Nemačkoj koloniji na žurku koju pravi časopis *Granta*. Časkam sa Kristofom Buhvaldom, bivšim direktorom *Zurkampa* i urednikom *Hanzera*, razgovaramo o njegovim piscima, Kišu, Paviću, Albahariju... Živo se seća sa kakvom strašću je Kiš pušio *Goloaz* cigarete. Sada je vlasnik izdavačke kuće iz Amsterdama, skoro identičnog profila *Agorinom*.

sreda, 14. jun 2017.

Danas smo ceo dan sa izdavačima. Najpre u Jerusalimu, na sajmu, imamo panel sa malim i nezavisnim, a odmah zatim, krećemo u Tel Aviv u posetu najvećim, *Kineretu* i *Jediotu*. Mali i nezavisni, kao da nam izveštavaju o stanju iz Srbije. U pitanju je slično, u osnovi malo tržište sa sedam miliona stanovnika. Male kuće osnivaju, kao i svugde, prevodioci, pisci, bivši urednici velikih kuća sa nezavisnim potrebama, advokati i, pre svega, čitaoci. Na njihovim licima se, kao u kaleidoskopu, vidi grč problema stvarnog sveta sa kojima se svakodnevno susreću. Na licima velikih caruje prazna bezbrižnost, kao i u većini njihovih izdanja. Dobro, službenici su im u grču, ali u grču subordinacije. Velike kuće se bave profitom, dominantno idejama sveta koji je već prošao, a male nastaju u jazu potrebe čitaoca za novim bitnim svetom koji nešto znači. Nestaju kada ih proguta neumoljiva i nezasićena životinja kapitala, koja je i u Srbiji na isti način strukturisana kao i u Izraelu. Za male je strast za knjigom esencijalna stvar ukusa, želje, estetske potrebe, za velike, samo igra brojeva. A ideja korupcije, koja se pojavljuje u liku državnih službenika, očekuje da oni što proizvode nove vrednosti ne treba da zarade ništa. Da bi opstali, mali spuštaju troškove, mnogo rade i neguju ekstremno vernu publiku. Veliki su osigurali monopol i ubiraju profit, koji posle dele sa idejom korupcije. Mali su očigledni zavisnici od knjige, a to je već zavisnost kao i svaka druga, i pitanje je mentalnog zdravlja. Dijagnozu su sami sebi postavili i spremno hrle dalje.

U Tel Avivu se šetamo kroz čudesan magacin sa pet miliona knjiga najvećeg izraelskog distributera. Ovi milioni su raspoređeni po džinovskim policama visine dvadeset metara,

koje opslužuju specijalne dizalice. Raspored knjiga je deo kompjuterskog programa, a na ulazu se srećemo sa još jednom od monumentalnih ideja zida, ovoga puta kao police za knjige veličine dvadeset puta trideset metara.

Posle se šetamo kroz sam Tel Aviv, moderan mediteranski grad, potpuno drugačiji od svečanog okamenjenog Jerusalima. Ova dva grada su dva potpuno različita urbana lica Izraela. Izbijamo na plažu čija veličina i pesak nalikuju ulcinjskoj Velikoj plaži, ali sa hotelima-neboderima, poput onih u Atlantik Sitiju ili bilo gde drugde na američkoj Istočnoj obali. Dok na plaži pijemo lokalno pivo, Tomas i ja brojimo sva ta hipotetična piva koja smo mogli popiti u Indiji i Srbiji, za dva ovdašnja. A devojke su, podvrnutih nogavica, već u vodi. Meni se nešto neće. Osluškujem vetar. Svet je tako mali u žamoru kojim smo okupani. So u vazduhu nije ni nalik onoj surovoj na Mrtvom moru.

Posle sedimo i ćaskamo o Marku Aureliju, Tomas, Hazal i ja, kao da je upravo otišao da naruči pivo od lenjih telavivskih kelnera. Nama iz Turske i Srbije možda to i jeste, ali i Tomas iz Indije ga takođe prepoznaje kao veoma bliskog. Daljine ne znače ništa. Blizina ili postoji, ili je nema zauvek. Te stvari su tako jednostavne.

Svetsko pleme tako doživljava svet. Gde god da se sretnemo prepoznamo se... Istina je da je istina Tonija Soprana, onaj bitni razlog zašto je ova serija umetničko delo, još nevidljiva za Tomasa, no Hazal i ja se zdušno trudimo da mu objasnimo ono što ni većini Srba nije jasno.

Uveče nas očekuje još jedna zabava, a zatim i naoružavanje strpljenjem, s obzirom da saobraćajni udes u tunelu na izlazu iz grada pretvara putovanje od oko sat vremena u više sati mrcvarenja u autobusu. U hotelu smo tek oko dva iza ponoći.

četvrtak, 14. jun 2017.

Jad Vašem privlači sve sunce ovoga dana. Ne izlazi mi iz glave taj veliki Pištalov disput sa Andrićem, dok se kroz blistavo jutro ovog kamenog grada vozimo ka mestu čiste strave. Sunce pokriva prošlost. Ono je danas sve.

Jad Vašem, sa nepotrebnom, nevinom žrtvom od 6 miliona ljudi, jeste Via Dolorosa dvadesetog veka, dostojanstveno ispričana jedna od najvećih tragičnih priča čovečanstva. Užas logora i užas sistematskog uništenja nevinih ljudi ispričan je na pravi način, kao odgovor na nezamislivu i praznu moć zla. To zlo se lako prepoznaje i u današnjem svetu.

Prolazim još jednom kroz užas koji sam već proživio pre tridesetak godina tokom posete industrijskom pogonu smrti logora Aušvic. Konkretni užas Aušvica i svih drugih logora ovde je podignut na simboličku ravan sa koje se uvek može novim generacijama pričati priča o preživljavanju i Holokaustu, priča o susretu nevinosti i zla, priča o oslobođenim, ali ne i slobodnim. Ova slagalica sećanja pomoću simboličkih trouglova prati nestanak jedne civilizacije, biva spomenikom ljudskoj neljudskosti. Moji ljudi iz celog sveta sa knedlom u grlu prolaze pored rezultata jedne užasne paranoidne teorije zavere. Iako živimo u svetu svakodnevnih malih bestijalnosti, veoma je teško podneti i samo sećanje na ovako veliko zverstvo. Količina predočenog užasa je nezaustavljiva. Posle ovakvog doživljaja, teško je vratiti se u svet svakodnevice.

No, svakodnevice je neumoljiva. Sledi mi sastanak u Rajts centru sa Nili Koen iz Instituta za prevođenje sa hebrejskog, a zatim i oproštajna večera u Ana Tiho Haus u gradu. U

međuvremenu, ručam sa Kler sa Tajvana, otkriva mi *šakšuku*, tipično ovdašnje toplo jelo sa jajima na oko, paradajzom, maslinama i ko zna čim još. Vrhunsko jelo. Razmenjujemo gastronomske i literarne informacije.

Entoni Borden je jednu najboljih epizoda svog serijala *Lejover* napravio upravo u Tajpehu. Gledao sam je bar četiri puta. Čini mi se da znam svako gastronomsko parče tog grada. Sa Kler, kao i sa Tomasom juče u Tel Avivu, dogovaram zaveru. Kakvu? Književnu, naravno. Svet čini ono što možete da povežete. Inače ga nema. Slušamo u tom restoranu Dilana. I u mojoj glavi i na Tajvanu on otvara svet. Više puta mi je pao na pamet ovih dana dok sam gledao ortodoksne Jevreje, prisetio sam se njegovih albuma s kraja sedamdesetih. *Man Gave Names to all the Animals...*

petak, 15. jun 2017.

Jerusalim ima beskrajno prijatnu klimu, to je grad, čini mi se, u kome bi se moglo živeti zauvek... U kome se, kao što znamo, živi zauvek. No, napuštamo ga polako, neki od učesnika su otišli još sinoć. Sada odlazimo svako na svoju stranu. Kao da skidam odelo. Nisam više specijalni gost, sada se gradom šetam kao i svi ostali. Nema više domaćina na koje mogu da se oslonim. Radosno, po ko zna koji put, iz detinjstva utrčavam u odraslo doba.

Sa Simonom, koja takođe sutra leti, ali za Amsterdam, planiram da odem do Tel Aviva, no pre toga još jednom šetamo po ovom gradu. Po gradu treba šetati, ne bismo li ga osvojili za sebe. Isplati se videti gužvu na Jehuda pijaci u petak. U svakom gradu ima više nivoa iz kojih posmatrate svet, u zavisnosti od toga gde ste i ko ste, odnosno koja vam uloga pripada. Put ka Tel Avivu međugradskim autobusom jednako je zanimljiv. Jeftinije je nego taksijem jedno petnaest puta. Ulazim u putanju ovdašnjeg čoveka.

Po podne provodim na plaži u Tel Avivu, baš preko puta još jednog od savremenih centara moći, Američke ambasade. Lelujam se na toplim talasima, koji dolaze u velikim amplitudama poput onih veštačkih u spa centrima, potpuno pomeren i ispunjen onim što sam video i doživeo u poslednjih nedelju dana. Grad, sveta mesta, kultura, istorija, hrana, knjige, piće, mora, plaže i pustinja, i ponajviše ljudi, njihovi glasovi pulsiraju u meni... Na ovoj plaži se čuju i hebrejski i nemački, i ruski i španski, vide se fizionomije iz Novog i Starog zaveta kako ulaze u vodu, kao i multikolorne fizionomije iz celog sveta...

U nekom momentu, dok se ljuljuškam zatvorenih očiju, čujem onaj poznati žamor, onaj engleski koji cvrkuće jato ptica. Otvaram oči i pogledam bolje oko sebe – to grupa mladih Amerikanaca veselo otkriva čari ovog mora. Galame kao da svet postoji isključivo radi njih. A meni se od njihovih glasova pričinjavaju sasvim drugi vokali i boje, kao da čujem Irmu, koja je već u Tbilisiju, Nazli, u Istanbulu, Katarinu, u Parizu, Tomasa koji leti za Karaklu, Idit, koja je ostala u Jerusalimu... Kada li ću se ponovo *setiti* boja ovih glasova... Kada li ću ih uopšte čuti... *Verovatno u Frankfurtu. I ne budi previše sentimental!* – kažem piscu ovih redova, dok mu ovaj dnevnik-putopis diktiram u tablet koji u današnje vreme simulira pero.